

در سال ۲۰۰۳ میلادی کتابی بنام «کتاب فارسی»^۱ در پاریس توسط کتابخانه ملی فرانسه^۲ انتشار یافت. نویسنده این کتاب آقای فرانسیس ریشارد^۳ رئیس سابق قسمت کتاب‌های خطی شرقی کتابخانه ملی فرانسه می‌باشد. قبل از اینکه به موضوع این کتاب بپردازیم بهتر است که با ناشر یعنی کتابخانه ملی فرانسه و همچنین با نویسنده آشنا شویم.

کتابخانه ملی فرانسه همان کتابخانه پادشاه^۴ است که در قرن هفدهم میلادی به جمع‌آوری کتاب‌های خطی زبان‌های مختلف دنیا اقدام نمود. اولین نسخه خطی فارسی در سال ۱۶۶۰ وارد کتابخانه پادشاه شد و سپس بتدریج تعداد این نسخه‌های خطی افزایش یافت. در یک آمار منتشر شده در سال ۱۷۴۰، تعداد کتاب‌های خطی فارسی کتابخانه پادشاه ۳۸۸ نسخه قید شد. با وقوع انقلاب کبیر فرانسه و ملی کردن کتابخانه‌های کلیساها و جمع‌آوری آنها در کتابخانه ملی فرانسه که نام جدید کتابخانه پادشاه بود، تعداد کتاب‌های خطی این کتابخانه افزایش یافت. اهداء کتاب‌های خطی فارسی به کتابخانه ملی فرانسه توسط مستشرقان، سیاستمداران و

-
1. Le Livre Persan. BNF, Paris 2003
 2. Bibliotheque National De France. (BNF)
 3. Francis Richard
 4. Bibliotheque de Roi

باستان‌شناسان فرانسوی که مدتی از عمر خود را در ایران گذرانده بودند همچنان ادامه یافت بطوریکه در حال حاضر تعداد کتاب‌های خطی فارسی موجود در کتابخانه ملی فرانسه ۲۱۸۶ جلد است. در مقایسه با کتاب‌های خطی زبان‌های دیگر شرقی مانند عربی و یا ترکی، کتاب‌های خطی فارسی دارای ویژگی خاصی می‌باشند. حداقل یک چهارم کتاب‌های خطی فارسی (بیش از ۶۲۰ نسخه) دارای صفحات تزیین و تذهیب شده بوده و ۲۰۳ نسخه از آنها دارای صفحات نقاشی شده می‌باشند.

اما نویسنده کتاب فرانسیس ریشارد در سال ۱۹۴۸ میلادی در شهر پاریس بدینا آمد. پس از پایان تحصیلات متوسطه به دانشکده زبان‌های شرقی پاریس رفت و در سال ۱۹۷۰ در رشته زبان‌های فارسی و ادبیات لاتین و یونانی فارغ‌التحصیل شد. او سپس جهت ادامه تحصیل به دانشگاه تهران رفت و سال‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۷۱ را در آن دانشگاه نزد استادانی چون بروجردی، محمدتقی دانش‌پژوه و ایرج افشار به آموزش زبان، تاریخ و نسخه‌های خطی زبان فارسی پرداخت. فرانسیس ریشارد پس از بازگشت از تهران به تحصیلات خود در رشته تاریخ و زبان‌شناسی در دانشگاه سوربن^۱ پاریس به مدت دو سال ادامه داد. ایشان سپس به استخدام کتابخانه ملی فرانسه در آمد و آخرین سمت او رئیس قسمت کتاب‌های خطی شرقی (فارسی، عربی و ترکی) کتابخانه ملی فرانسه بود. ایشان در تابستان سال ۲۰۰۳ طی حکمی از ژاک شیراک رئیس جمهور فرانسه مسئول هنر اسلامی موزه لوور^۲ گردید. فرانسیس ریشارد در مدت ۲۰ سال همکاری با کتابخانه ملی فرانسه کتابهای متعددی نوشته که از جمله کتاب‌های زیر در مورد ایران و زبان فارسی می‌باشد.

- ۱ - فهرست کتاب‌های خطی زبان فارسی موجود در کتابخانه ملی فرانسه در سال ۱۹۸۹^۳
- ۲ - انتشار و معرفی یک نسخه خطی هنری (با صفحات نقاشی شده) از کتاب خمسه نظامی متعلق به قرن شانزدهم نگهداری شده در کتابخانه ملی فرانسه در سال ۱۹۹۵^۴
- ۳ - شاهکارهای فارسی - نسخه‌های خطی از قرن ۱۲ الی قرن ۱۷^۵ که بمناسبت نمایشگاهی به همین نام که در سال ۱۹۷۷ در کتابخانه ملی فرانسه برگزار شده بود انتشار یافت.
- ۴ - کتاب فارسی، که در سال ۲۰۰۳ انتشار یافت که موضوع این مقاله است.

1 . Sorbonne

2 . Musee Du Louvre

3 . Catalogue Des Manuscrit Persan, BNF/ Paris/ 1989

4 . Les Cinq Poemes De Nezami, Edition Anthese, Arcueil, 1995

5 . Splendeur Persanes, Bnf, Paris, 1997

Le Livre persan

Francis Richard

Bibliothèque nationale de France

«کتاب فارسی» از چهار بخش تشکیل شده است.

در بخش اول فرانسیس ریشارد پس از تاریخ کتابخانه ملی فرانسه به چگونگی جمع‌آوری نسخه‌های خطی کتاب‌های فارسی در این کتابخانه می‌پردازد. این کتاب‌ها نه فقط از ایران بلکه تعدادی نیز از کتابخانه پادشاهان بابری هندوستان (قرون ۱۶ و ۱۷ میلادی) که زبان فارسی زبان رسمی آنها بود به اروپا آورده شدند. نویسنده پس از برشمردن تعداد کل کتاب‌های خطی فارسی کتابخانه ملی فرانسه بر ۶۲۰ نسخه خطی هنری، کیفی با صفحات تذهیب شده و نقاشی‌های مینیاتور می‌پردازد و سعی می‌کند که چگونگی انتقال این نسخه‌های خطی را از ایران و یا هندوستان به کتابخانه ملی در پاریس توضیح دهد. بیشتر این کتاب‌ها در قرن‌های ۱۹ و ۲۰ توسط سیاستمداران، مستشرقان و یا باستان‌شناسان فرانسوی و همچنین تعدادی نیز پس از خرید از کلکسیونرهای کتاب‌های خطی و یا در بازار فروش کتاب‌های خطی در استانبول، پاریس و یا لندن به مالکیت کتابخانه ملی فرانسه در آمد. در میان نام‌های مختلف که این کتاب‌های خطی را به کتابخانه ملی فرانسه ایراد کرده و یا فروختند، به نام علامه محمد قزوینی بر می‌خوریم. محمد قزوینی که از سال ۱۹۰۶ تا ۱۹۱۴ در پاریس زندگی می‌کرد، دوران جنگ جهانی اول را در آلمان گذراند و سپس در سال ۱۹۱۹ به پاریس بازگشت و مقیم آنجا شد. او از سال ۱۹۲۶ تا ۱۹۲۸ در مدرسه زبان‌های شرقی پاریس زبان فارسی تدریس می‌کرد و سپس به

ایران بازگشت. محمد قزوینی بین سال‌های ۱۹۱۰ و ۱۹۱۴ تعداد ۵۰ نسخه کتاب خطی فارسی را به کتابخانه ملی فرانسه فروخت. و بالاخره آخرین نسخه خطی فارسی خریداری شده توسط کتابخانه ملی فرانسه (در سال ۲۰۰۳) یک شاهنامه قرن ۱۶ می‌باشد که در هندوستان نوشته شده و تحت شماره ۲۱۳ نگهداری می‌شود.

بخش دوم «کتاب فارسی» به سنت و فرهنگ نسخه‌برداری از کتاب‌های فارسی در ایران و هندوستان می‌پردازد. فرانسیس ریشارد موضوع کتاب‌های فارسی را به سه گروه مذهبی فلسفی، علمی پزشکی و ادبیات و تاریخ تقسیم می‌کند. تقسیم‌بندی دیگر او براساس دو گروه نظم و نثر می‌باشد. کتاب‌های مذهبی فلسفی بیشتر در مدارس مذهبی نسخه‌برداری شده‌اند، بنابراین کمتر به جنبه هنری آن پرداخته شده است. در حالیکه کتاب‌های ادبی تاریخی بیشتر در دربار پادشاهان و بزرگان نسخه‌برداری شده‌اند و دارای جنبه‌های هنری می‌باشند. معمولاً پادشاهان در کتابخانه‌های شخصی خود، خوشنویسان، نقاشان و متخصصین صحافی را جمع کرده و از آنها می‌خواستند که با کمک یکدیگر یک کار هنری را که همانا نسخه‌برداری از یک دیوان شعر، شاهنامه و یا یک اثر تاریخی بود انجام دهند. انتخاب سوژه‌های نقاشی در این نسخه‌های خطی معمولاً توسط پادشاه انجام می‌گرفت. اما معمولاً در این کار جمعی خوشنویسان مرتکب اشتباهاتی در نسخه‌برداری می‌شدند که باعث بروز بعضی از تفاوت‌ها در نسخه‌های خطی از یک اثر می‌باشد.

در بخش سوم «کتاب فارسی» فرانسیس ریشارد به یک مورد موفق از نسخه‌برداری آثار ادبی یک شاعر فارسی زبان اشاره می‌کند. او برای مثال به جامی شاعر قرن ۱۵ می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه کتاب‌های این شاعر فارسی زبان نسخه‌برداری شده و از هرات تا قسمت‌های غربی ایران، آسیای صغیر، خاورمیانه و شمال آفریقا بخش شد. جامی در سال ۱۴۱۴ در روستای جام، استان خراسان بدنیا آمد و در سال ۱۴۹۲ در شهر هرات درگذشت.

زندگی این شاعر با دوران سلطنت سلطان حسین بایقرا از پادشاهان تیموری هرات هم‌زمان بوده است. از آنجا که دربار سلطان حسین بایقرا پشتیبان شعرا و هنرمندان بود (فرانسیس ریشارد میزان پشتیبانی و علاقه دربار سلطان حسین بایقرا را به ادب، هنر و فرهنگ با دربار خانواده مدیرچی^۱ شمال ایتالیا در قرن شانزدهم مقایسه می‌کند) جامی توانست با پشتیبانی آنها چندین کتاب شعر به رشته تحریر درآورد که معروف‌ترین آنها «هفت اورنگ» بود که براساس کتاب معروف نظامی گنجوری بنام خمسه، از هفت موضوع تشکیل شده است. داستان‌های هفت اورنگ جامی به همراه دیگر کتاب‌های او در قرن‌های بعدی توسط کاتبین در دربار بزرگان و

● راست به چپ: فرانسس ریشارد - محمد امینی و محمود متقالچی - پاریس، تابستان ۲۰۰۱

سلطین در سرزمین‌های هندوستان، ایران و حتی امپراطوری عثمانی نسخه‌برداری شده و در سر تا سر سرزمین‌های اسلامی پخش شده است.

با بررسی نسخه‌های خطی آثار مختلف جامی که در قرن ۱۶ در استانبول نوشته شده‌اند، فرانسس ریشارد به این موضوع اشاره می‌کند که چگونه سلطین عثمانی با انتقال نقاشان معروف ایران از هرات و تبریز به استانبول هنر ایرانی کتاب‌نویسی را در دربار خود متداول کردند و نسخه‌های جدیدی از کتاب‌های فارسی بوجود آوردند. فرانسس ریشارد سپس چنین نتیجه می‌گیرد که زبان فارسی در قرن شانزدهم در دربار سلطین عثمانی متداول بوده است.

و بالاخره نویسنده در آخرین بخش «کتاب فارسی» به هنر تذهیب و سرلوحه‌نویسی در نسخه‌های خطی کتاب‌های فارسی می‌پردازد. او ابتدا به این موضوع اشاره می‌کند در حالیکه استفاده از سرلوحه در بالای صفحه اول و احتمالاً صفحات میانی نسخه‌های خطی قبلاً در نسخه‌های خطی یونانی، قبطی^۱ و ایتویایی دیده شده‌اند اما سرلوحه‌نویسی و هنر تذهیب در کتاب‌های فارسی مستقل از کارهای قبلی ذکر شده در بالا بوده و یک سبک و هنر صد در صد ایرانی است. قدیمی‌ترین نسخه‌های خطی که با تذهیب و سرلوحه نوشته شده‌اند قرآن‌هایی بودند که در قرون ۱۱ و ۱۲ میلادی در ایران دوران سلجوقیان نوشته شدند. کتاب شرف النبی

راوندی که یک نسخه خطی از آن به تاریخ ۱۲۸۱ میلادی در کتابخانه ملی فرانسه نگهداری می‌شود دارای سرلوچه و تذهیب می‌باشد. همچنین یک نسخه از کتاب کیمیای سعادت غزالی کتابخانه ملی فرانسه با تاریخ ۱۳۰۸ میلادی نیز دارای سرلوچه و تذهیب می‌باشد. نویسنده بر این باور است که استفاده همگانی از تذهیب در نسخه‌های خطی زبان فارسی در دوران کوتاه سلطنت مظفریان فارس (۱۴۰۰ - ۱۳۶۰) عمومیت پیدا کرد و در سر تا سر ایران متداول گردید. بنابراین بیشتر نسخه‌های خطی کتاب‌های فارسی که از قرن پانزدهم به بعد نوشته شد دارای هنر تذهیب و استفاده از سبک سرلوچه‌نویسی می‌باشند.

بطور کلی می‌توان گفت که فرانسیس ریشارد اطلاعات و تجربیات سی ساله خود را در مطالعه و بررسی کتاب‌های خطی فارسی، در این کتاب کوتاه اما پرمحتوی جمع‌آوری نموده است. امیدوارم که یکی از مترجمین شایسته ایرانی این کتاب را به زبان فارسی ترجمه کرد تا مورد استفاده همه فارسی‌زبانان قرار گیرد.

منتشر شد:

مسکو: زمستان سرد ۱۳۲۴

تالیف: دکتر هوشنگ طالع

مرکز پخش: انتشارات سحر - روبروی دانشگاه تهران
بین فخررازی و دانشگاه پلاک ۱۳۱۶ - تلفن ۶۴۶۳۷۱۴